

Pivoda, Ondřej

Zdeněk Nejedlý a Vítězslav Novák : ke vztahu hudebního kritika a skladatele

Musicologica Brunensia. 2015, vol. 50, iss. 1, pp. [165]-176

ISSN 1212-0391 (print); ISSN 2336-436X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/MB2015-1-14>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134019>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ONDŘEJ PIVODA

**ZDENĚK NEJEDLÝ A VÍTĚZSLAV NOVÁK. KE VZTAHU
HUDEBNÍHO KRITIKA A SKLADATELE¹**

Při výzkumu hudební recepce (ať již je tento výzkum směřován k dílu samému, k tvůrčí osobnosti autora nebo širše k určitému hudebnímu směru či stylu) náleží objasnění postojů, motivů a estetických hodnotících norem dobové hudební kritiky k důležitým faktorům, které mohou podstatnou měrou přispět k rekonstrukci „horizontu očekávání“² tehdejšího publika a mohou rovněž poodhalit specifické rysy individuálního kritikova hodnotícího aktu. Hledáček naší studie se zaměří ke vztahu zakladatele české univerzitní hudební vědy, historika a muzikologa Zdeňka Nejedlého ke skladateli Vítězslavu Novákovi a jeho dílu. Ačkoli vzájemný poměr obou osobností nebyl dosud v odborné literatuře příliš reflektován, není vztah Nejedlého k Novákovi bezvýznamný. Vůdčí postava české hudební vědy a kritiky prvních dvou desetiletí 20. století se v něm střetává s „osovou osobností české moderní hudby“, jak Nováka v jedné ze svých studií přiléhavě charakterizoval muzikolog Jaroslav Volek.³ Po smrti Antonína Dvořáka roku 1904 se Vítězslav Novák postupně profiloval jako vůdčí osobnost české hudební moderny. Tím spíše nemohl vědec a kritik kalibru Nejedlého nechat ležet Novákovu tvorbu nepovšimnutu.

Rádi bychom zmínili i další aspekt, jenž zesiluje potřebu nahlédnout pod pokličku Nejedlého metodám vědecké práce a způsobům kritického posuzování. Přestože jsou některé Nejedlého názory s odstupem dneška právem vnímány jako problematické, často jednostranné, zapustila Nejedlého historická koncepce české hudby hluboké kořeny. Lze bez rozpaků říci, že prizmatem Nejedlého zčásti nahlížíme na českou hudbu také dnes. I po třiapadesáti letech od jeho smrti

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

² Termín „horizont očekávání“ je převzat z literárně teoretických prací Hanse Roberta Jausse. Viz např. JAUSS, Hans Robert. Dějiny literatury jako výzva literární vědě. In *Čtenář jako výzva: Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, s. 7–38.

³ VOLEK, Jaroslav. Vítězslav Novák – „osová“ osobnost české moderní hudby. In VOLEK, Jaroslav. *Struktura a osobnosti hudby*. Praha: Panton, 1988, s. 224–242.

nevyslovujeme jména Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka jedním dechem, ale s přívažkem vzájemné polarity, hudbu Leoše Janáčka pak nezřídka vnímáme s reziduálním pocitem lidové primitivnosti atd. Jakou pozici na hodnotové ose Nejedlého zaujímal Vítězslav Novák, se pokusíme v předkládané studii zjistit.

Zdeněk Nejedlý a kritika

Kritika znamenala pro Nejedlého významnou, ba přímo integrální součást jeho hudebně vědecké činnosti. Relativně málo pozornosti bylo v novějších studiích věnováno v tomto ohledu vlivu F. X. Šaldy na Nejedlého hudebně kritické působení. Dle našeho názoru jde v tomto případě o vliv principiální. Šaldovo nové, ve své době převratné pojetí umělecké kritiky⁴ bylo pro Nejedlého důležitým impulsem k jeho vlastní kritické činnosti. Spojovalo se v jeho osobě s romantickým, národně obrozeneckým zaujetím, převzatým od milovaného Palackého, a inspiracemi, jež nalézal ve filozofických traktátech Friedricha Nietzscheho. Nejedlý ve svých kritikách doslova staví na odív Šaldou požadovaný „*vášnivý vztah a poměr k umění, poměr osobní a prožitý*“, je „*násilníkem svého snu*“, trpítelem, kritikem jednostranným, vášnivým, nespravedlivým a neobjektivním. „*Každý velký kritik vylučuje naivně a nevěda mnohdy o tom, a priori, některé zjevy ze svého pochopení nebo ocenění*“, píše Šalda.⁵ Čteme-li pasáže Šaldovy *Kritiky pathosem a inspirací v Bojích o zítřek*, vyvstává před námi postava hudebního kritika Nejedlého se všemi svými paradoxy a protiklady. Díky Šaldovým úvahám pro nás tak může být snáze pochopitelný fakt, že Nejedlý neusiloval příliš o objektivitu svých soudů.⁶ Byl apoštolem svého přesvědčení, které si zvolilo Bedřicha Smetanu za „*neodmluvný, neodstranitelný, ničím nenahraditelný a tudíž nezrušitelný podklad české hudby*“.⁷ Jako vědec, a zejména jako historik, se Nejedlý ztotožnil s romantismem 19. století a s českým národním obrozením, pro něž bylo příznačné spojení vědy a kulturní politiky – věda měla zároveň podávat morální apel určený budoucnosti. Charakteristická je v tomto smyslu Nejedlého adorace historika Františka Palackého. V podobném smyslu hovoří také Nejedlým obdivovaný Nietzsche ve svých úvahách o užitku a škodlivosti historie pro

4 Šalda formuloval své pojetí kritiky v příslušném slovníkovém hesle v *Ottově slovníku naučném* roku 1900, posléze vyjádřil své názory zejména v knize *Boje o zítřek: Meditace a rapsodie 1898–1904*, publikované poprvé roku 1905.

5 ŠALDA, F. X. *Boje o zítřek: Meditace a rapsodie 1898–1904*. 6. vyd., Praha: Melantrich, 1948, s. 171.

6 JIRÁNEK, Jaroslav. *Zdeněk Nejedlý – zakladatel české hudební vědy*, In *Z bojů o českou hudební kulturu*. 1. vyd. Praha: Academia, 1979, s. 13–28. Jiránek zdůrazňuje, že estetické soudy Nejedlého byly založeny na Otakarem Hostinským postulované evidenci estetického soudu, který nepotřebuje být dále dokazován, protože je vždy soudem jedinečným. Z toho následně vyplývá značný prostor pro libovůli hodnotícího subjektu.

7 NEJEDLÝ, Zdeněk. *Zdenko Fibich: Zakladatel scénického melodramatu*, Praha: Hejda & Tuček, 1901, s. VI.

život: Nietzscheovým ideálem byla monumentalistická historie – mýtická fikce, jež měla sloužit životu, současnosti i budoucnosti. Jeho kritika směřovala k pozitivistické historii, která chce „*všechno bráti objektivně, nad ničím se nezlobit, nic nemilovat, všechno pochopit*“.

Tyto prameny se slévají v kritické činnosti Nejedlého a jeho žáků na stránkách hudebního listu *Smetana* založeného na podzim roku 1910. Společná idea, vyjádřená názvem časopisu, a proklamovaný cíl bojovat za myšlenku pokroku měly navázat na práci Otakara Hostinského a jeho boje o Smetanu.⁸ Hostinský předurčil Nejedlého vztah k české moderní hudbě, především co se týče poměru Smetana – Dvořák. Značné vyostření této polariry bylo však už především záležitostí Nejedlého. Balancování na hraně, které se mohlo lehce zvrtnout v kritikovu libovůli podmíněnou osobní záští či osobní náklonností, však Nejedlý ne vždy ustál.

Vítězslav Novák očima Zdeňka Nejedlého

V článku věnovaném roku 1920 *Vítězslavu Novákovi k padesátým narozeninám* v časopise *Smetana* se Nejedlý zmiňuje, že Nováka poznal již záhy po svém příchodu z Litomyšle do Prahy ve 2. polovině 90. let 19. století: „*Novák, s nímž jsem se tehdy seznámil, když zvěděl, že studuji u Fibicha komposici, ihned projevil zájem dokonce i o mé »skladby«, ač jsem byl venkovský zajíc, který se v Praze sotva okoukl. Vím také ještě dnes, jak to na mne tehdy silně působilo.*“ Zde je patrně nutno hledat počátek Nejedlého vztahu k Vítězslavu Novákovi, který byl pravděpodobně silně motivován osobními sympatiemi. Velmi přijatelným se zdá názor kolektivu autorů nepublikované monografie o Zdeňku Nejedlém, jež vznikla na půdě Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV v 80. letech 20. století pod vedením historika Petra Čorneje: „*Novák Nejedlému imponoval jako umělec i jako člověk. Imponovalo mu jeho bytostné bouřliváctví i jeho činnost a zájem o mladé a jejich výchovu (Novák náležel k nejlepším učitelům kompozice v dějinách české hudby). Imponoval mu i jako neohrožený průkopník české hudební moderny, neohlížející se napravo ani nalevo, pokud byl přesvědčen o své umělecké pravdě.*“⁹ Přestože Novák byl žákem Dvořákovým, nesdílel osud Josefa Suka a Oskara Nedbala, jejichž dílo Nejedlého strana ostentativně ignorovala.

Novákově skladatelské činnosti věnoval Zdeněk Nejedlý do roku 1918 soustavnou pozornost ve svých četných článcích v novinovém i časopiseckém tisku a dotkl se letmo Novákovy osobnosti také ve svých raných knižních monografiích *Zdenko Fibich. Zakladatel scénického melodramatu* (Praha 1901) a *Dějiny české hudby* (Praha 1903). Nelze na tomto místě nezmínit Nejedlého pokus o ucelené uchopení Novákovy tvorby v sérii článků uveřejňovaných v letech 1910

⁸ Úvodem. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 1, s. [1]. Dále: HELFERT, Vladimír. Hudební věda a naše hudební poměry. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 1, s. 4–5; BARTOŠ, Josef. F. X. Šalda a snahy mladé české hudební kritiky. *Smetana*, 1913/14, roč. 4, č. 1, s. 5–9.

⁹ Citováno dle KŘEŠŤAN, Jiří. *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*, Praha 2012.

a 1913–1914 na stránkách hudebního časopisu *Smetana*. Souhrnně a v nezměněné podobě pak byla tato Nejedlého rozsáhlejší studie vydána roku 1915, doplněná o další vývojová stadia Novákovy tvorby a o výběr Nejedlého novákovských kritik vyšla posléze ještě roku 1921.¹⁰ Metodologii této práce, sumarizující Nejedlého názory na Novákovo skladatelské umění, se budeme věnovat podrobněji níže.

Přikročíme však nyní k samotným Nejedlého kritickým soudům týkajícím se Nováka. Byť Nejedlý Nováka zprvu vnímal jako *konzervativce*, byl pro něj nejlepším z Dvořákových žáků, který se postupně začínal přiklánět k programní hudbě. Právě programnost (v duchu Smetanově) byla zprvu pro Nejedlého jedním z významných příznaků hudební pokrokovosti. Ve své fibichovské monografii z roku 1901 se o Novákovi zmiňuje v kapitole nazvané *Fibich a mladá česká hudba* následujícími slovy:

„[...] *Suk a Novák jsou žáci Dvořákovi, zajímavě však jest jich přeskokování v hudbu programní. Kde pak objeví se na této půdě moderní, cítíte ihned, jak na ně působí ovzduší Fibichovo. [...] Novák podobně v ouvertuře k „Maryši“ nebo v balládách pianových jakožto hudbě programní přestává být Dvořákovcem.*“¹¹

V *Dějínách české hudby* pak v kapitole *Mladí konservativci* zaznívá z pera Nejedlého již rozsáhlejší i názorově vyhrcořenější stanovisko:

„*Vítězslav Novák jest nejlepší skladatel Dvořákovy školy. [...] Vyšel z neobmezeného zbožňování Brahmsa a Dvořáka. V tomto ovzduší napsal houslovou sonatu, trio, některé drobné skladby klavírní (vydány u Simrocka) a písně. Novák však vyznačuje se vážností, hloubavostí pravého umělce a snahou po novém, že nemohl se tu cítit šťastným. Chtěl se dostat z těchto vlivů stupňováním zásad Dvořákovy hudby do posledních konsekvencí. Uznáváje rytmus za hlavní hudební princip, zřekl se vědomě a dobrovolně melodie, pro niž měl smysl velmi vyvinutý. Stotožniv pak též národnost hudby s požadavky uměleckými, vyvolil si Slovensko (moravské Valašsko), kde hodlal najíti novou národní individualitu. Odtud vznikly jeho skladby, jež bychom mohli nazvat nemelodické a slovenské. Jsou to „Moravské písničky“, ballady pro smíšený sbor „Vražedný milý“ a „Nešťasná vojna“, klavírní kvintett, „Moravské tance“ pro klavír, z orkestrálních ouvertura k „Maryše“ a symfonický obraz „V Tatrách“. Tímto extremem však přivedl celý směr ad absurdum a v tom spočívá jeho význam historický. Zdá se, že to pocítil sám a že jeho písně „Melancholie“, sice pod vlivem Brahmsových písní, avšak spějící za zcela jiným cílem, moderním, jakož i balladové trio g-moll znamenají nový obrat v tvoření jeho.*“¹²

¹⁰ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslav Novák: Část první*, Praha: nákladem časopisu „Smetana“, 1915, 66 s.; NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslav Novák: Studie a kritiky*, Praha: Melantrich, 1921, 239 s.

¹¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Zdenko Fibich: Zakladatel scénického melodramatu*, Praha: Hejda & Tuček, 1901, s. 177–178.

¹² NEJEDLÝ, Zdeněk. *Dějiny české hudby*. V Praze: Hejda & Tuček, s. a. [1903], s. 248–249.

Tímto obratem v Novákově tvorbě měl být příklon k *subjektivismu*, jenž stál v měřítku Nejedlého uměleckých hodnot na jedné z nejvyšších příček. I z tohoto důvodu Nejedlý pozorně sledoval také v následujících letech Novákovu slibnou skladatelskou kariéru, jeho úspěchy a silící postavení na poli české moderní hudby a Novákova nově vznikající díla hodnotil vesměs s nadšením. Po provedení Novákovy symfonické básně *V Tatrách* psal ve své kritice z 12. prosince 1907 do deníku *Den*, že „zde Novák probral se již úplně ze svého někdejšího ovzduší a vyrůstá v nové světy, v nichž každý citel hlubokého umění bude ho provázeti s obdivem i radostí. I Novák spasilo to slovo, jež bylo nejprve u Boha! Jím promlouvá k nám ne pouhý kombinovatel akordů, nýbrž duch moderní, v němž myšlenka proniká vše, i nejniternější propasti citové.“¹³ Ještě tentýž měsíc Nejedlý uveřejnil na stránkách téhož listu krátkou kritickou studii věnovanou Novákovu stylovému vývoji a obecným rysům jeho tvorby.¹⁴ Novákův současný pokrok spočívá podle Nejedlého v tom, že „nehledá svéráznost umění podle starého programu v něčem mimo sebe, nýbrž zcela moderním způsobem nalézá ji v sobě samém“. Zastaralý program konzervativní strany závisel podle Nejedlého na hesle: „budovati z prostředků lidového umění naše velké národní umění“.¹⁵ Podobně v dubnu roku 1908 reflektoval Nejedlý pražskou premiéru Novákova *Tomana a lesní panny*: „Novák, kdysi odpůrce „programní“ hudby, dnes vplul zcela v tento moderní směr: [...] Novák však četbou sám přišel a musil přijíti k poznání, že hudba může, a dnes vlastně pro moderního skeptického člověka musí míti jiný účel než býti sebekrásnějším „klinkáním“. V symfonické básni „O věčné touze“ zpívá svou niternou píseň, mnoho vyjadřující ze všeobecné nálady moderního člověka. V „Tomanu“ jde Novák ještě dále a po prvé užívá i literárního programu za podklad své skladby.“¹⁶ Svůj kritický názor na osobnost a tvorbu Vítězslava Nováka Nejedlý ještě prohloubil roku 1909 v rozsáhlém úvaze věnované *II. smyčcovému kvartetu*, op. 35.¹⁷ Poukazuje znovu detailněji na skladatelovo rané období, jeho konzervativismus závislý na Dvořákově a Brahmově, na omyly Novákovy „moravsko-slovenské periody“. V Novákových současných dílech vyzdvihuje podíl subjektivnosti, přičemž velice zajímavý je v této souvislosti Nejedlého poukaz na vzájemnou korespondenci estetické hodnoty kritizovaného díla a etické hodnoty osobnosti jeho tvůrce: „Jeho kvartet op. 35 má mnoho beethovenského

¹³ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Druhý koncert Orchestrální jednoty*. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kritiky: (Den 1907–1909)*. 1. vyd. SNKLHU. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 108.

¹⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslav Novák*. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kritiky: (Den 1907–1909)*. 1. vyd. SNKLHU. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 120–122.

¹⁵ *Ibid.*, s. 121.

¹⁶ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kovařovicův koncert*. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kritiky: (Den 1907–1909)*. 1. vyd. SNKLHU. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 226.

¹⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslav Novák: Kvartet op. 35*. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kritiky: (Den 1907–1909)*. 1. vyd. SNKLHU. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 439–444.

v sobě, čímž nemíním nějaké napodobení, avšak i u Nováka cítíme stále, že k nám nemluví hudebník, jenž nám chce ukázat krásné melodie a harmonické spoje, nýbrž člověk, jenž nám chce sdělit více než všechny tóny světa, totiž sama sebe. Celý kvartet pak ukazuje hodnotu této bytosti, jež se nám tu dává.“¹⁸ Roku 1910 píše Nejedlý nadšený referát po brněnské premiéře *Bouře*¹⁹ a zmíněné dílo hodnotí jako „nejvelkolepější symfonii, jež byla u nás napsána“ a velice kladně se vyjadřuje i o prvním provedení úryvků z klavírního *Pana* na počátku roku 1911.²⁰

Osobní spory

Po premiéře Novákovy *Bouře*, díle, které tehdy určitě vnímal jako jeden z vrcholů české moderní hudby, začal Nejedlý skicovat svůj „první pokus o shrnutí svých představ o umění Novákově“, jež na pokračování uveřejňoval na stránkách časopisu *Smetana* od listopadu do prosince 1910. K Nejedlého cti slouží, že jeho vydávání nezastavil ani po uveřejnění protestního dopisu dvořákovců v *Národních listech* v prosinci 1912 (Vítězslav Novák taktéž připojil svůj podpis)²¹, a ve své studii pokračoval dále od září 1913 do března roku 1914.

Novákův podpis pod protestním prohlášením na obranu Antonína Dvořáka nemohl nenechat Nejedlého chladným. Ve své odpovědi na stránkách hudebního listu *Smetana* analyzoval personálie podepsaných osob a několik řádků při tom věnoval i Novákovi: „Na místo zcela zvláštní kladu Vítězslava Nováka, jenž protest také podepsal, ač jeho názory o Dvořákově tvorbě jsou dobře známy. Mysleme si však, že to udělal z piety žáka k učiteli. Překvapení však tu nejsou vyloučena, proto zatím -----“²² Sám Novák se o pohnutkách k činu připojit svůj podpis pod protest iniciovaný hudebníky kolem časopisu *Hudební revue* a okruhem přátel Josefa Suka zmiňuje krátce ve druhém díle svých pamětí: „I přihodilo se, že někdy na sklonku roku 1912 večereli v naší hudební domácnosti dva dirigenti mé *Bouře* v té sezóně, dr. Vilém Zemánek a Jaroslav Kříčka. A tu se pojednou prvý z nich vytasil s posledním číslem *Smetany*, upozorňuje na nešetrný tón, v jakém tam bylo psáno o Antonínu Dvořákově. Dle jeho mínění mělo se veřejným prohlášením protestovat proti neobvyklému dosud u nás způsobu kritiky. Toto počínání pokládal jsem za bezúčelné, ale bylo na mne naléháno, abych zahájil tuto akci [...]. Chtě nechtě musil jsem se podvolit. Protest uveřejněn, veřejnost zajímal sice tuze málo, vyvolal však další polemiku, v níž o hudbu nikdy se nezajímající F. X. Šalda nazval nás štekající smečkou.“²³ Možno tvrdit, že Vítězslav Novák nenalezl pro Nejedlého nikdy pochopení. Kupříkladu

18 Ibid., s. 443.

19 NEJEDLÝ, Zdeněk. *Bouře*. *Hlídky Času*, 1910, roč. 5, č. 17.

20 NEJEDLÝ, Zdeněk. Novákův „Pan“. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 9, s. 143–144.

21 Protest. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 346 (15. 12. 1912), s. 4.

22 NEJEDLÝ, Zdeněk. Boj o Dvořáka: II. Personalie. *Smetana*, 1912/13, roč. 3, č. 9–10, s. 104.

23 NOVÁK, Vítězslav. *O sobě a o jiných*. 1. vyd. Praha: Editio Supraphon, 1970, s. 199–200.

o Nejedlého Hudebním klubu se v dopise Rudolfu Reissigovi z 15. února 1912 (tedy ještě před vlastním vypuknutím bojů o Dvořáka) vyslovil jako o „*klubu hudebních brádirů*“, kteří s prof. Zdeňkem Nejedlým v čele, tvoří „*hnusnou skvrnu v našem hudebním životě*“²⁴. Jejich projevy jsou podle Nováka hulvátské, takže s těmito pány je osobní styk vyloučen. Je na místě poznamenat, že v tom sdílel Novák svůj postoj např. s Leošem Janáčkem, který o Nejedlém uveřejnil v časopise *Hlídky* fejeton s názvem *Letnice 1910 v Praze*, v němž s britkým humorem, jemu vlastním, kritizoval Nejedlého přednášku v rámci cyklu *Česká zpěvohra po Smetanovi*.²⁵ Janáček ve svém fejetonu postřehl, že Nejedlého přednáška se vyznačovala „zamlklostí hudební“: „*Všimněme si např. přívalu slovního, kterým mluví o veledílech Bedřicha Smetany. Co v něm hudebního jmenuje? Jaký je to součet hudebního myšlení?*“, ptá se. Nejednou byl Nejedlý obviněn z mezerovitosti v hudebně teoretickém vzdělání. Tento nedostatek mu vyčítali zejména skladatelé a praktičtí hudebníci. Např. Ladislav Vycpálek odhalil Nejedlého handicap ve stati *Jak se pan prof. Nejedlý učil harmonii*.²⁶ Ale i Vítězslav Novák se roku 1911 dostal s Nejedlým do sporu kvůli jeho kritice provedení *Balladového tria* na koncertě Pražské konzervatoře.²⁷ Na stránkách *Hudební revue* se Novák ohradil proti Nejedlého nešetnému soudu pronesenému na účet Českého tria: „*Poněvadž skladba ta byla studována dle mých pokynů a provedena přesně v mých intencích, cítím se bagatellisujícími slovy prof. Nejedlého rovněž dotčen a ohrazuji se proti jeho zřejmě předpojaté kritice.*“²⁸ Nejedlý se ve své následující odpovědi elegantně vyhnul přímému střetu a bystře odhadnul i negativní povahové rysy některých Novákových přátel, jež se naplno projeví o dva roky později v tzv. „bojích o Dvořáka“: „*Vítězslav Novák učinil své prohlášení zajisté z pohnutek nejčestnějších: na obranu svých přátel. Tito by však měli vědět, že jim žádné prohlášení nepomůže, nedovedou-li zvítěziti svým vlastním uměleckým působením. Mistr však jako jest Novák, měl by býti i jeho blízkému okolí osobou povznesenou nad titěrné jich zájmy a jeho přímé, odhodlané povahy nemělo by býti zneužíváno takovýmto způsobem. Na žurnalistické pletichy stačí jiné síly z Novákova okolí, které nemají jiných schopností.*“²⁹

Další významný spor mezi oběma umělci vyvolala premiéra Novákových *Svatebních košil* 3. prosince 1913 v Praze. Je otázkou spekulace, co dalo příčinu tak ostré a negativní kritice z pera Zdeňka Nejedlého, zda šlo o skutečný vnitřní

²⁴ Dopis uložen v Českém muzeu hudby v pozůstalosti Vítězslava Nováka, sign. S 143/221.

²⁵ JANÁČEK, Leoš. *Letnice 1910 v Praze. Hlídky*, 1910, roč. 27, s. 555–560, 640–644. Viz rovněž FUKAČ, Jiří. Leoš Janáček a Zdeněk Nejedlý (K problematice vztahu české kritiky k tvorbě počátku 20. století). In *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university*, 1963.

²⁶ VYCPÁLEK, Ladislav. *Jak se pan prof. Nejedlý učil harmonii. Hudební revue*, 1911, roč. 4, č. 7, s. 379–380.

²⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. Jubilejní koncerty konservatoře. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 17–18, s. 271–275.

²⁸ NOVÁK, Vítězslav. Z hudebního života. *Hudební revue*, 1911, roč. 4, č. 7, s. 396.

²⁹ NEJEDLÝ, Zdeněk. Z hudebního života: Vítězslav Novák. *Smetana*, 1911/12, roč. 2, č. 1, s. 15–16.

nesouhlas s Novákovým dílem, či za jeho odmítnutím stála osobní zášť vyvolaná Novákovým podpisem v otevřeném dopisu českých hudebníků proti hanobení Antonína Dvořáka Nejedlým a jeho žáky. V Nejedlého kritice byl *Svatebním košilím* vytknut nedostatek dramatickosti, především však *naturalismus*, pouhé primitivní podmalování slov. Nechtěně k takovému soudu přispěl i sám Novák, který před premiérou uveřejnil v *Hudební revue* podrobný rozbor svého díla, v němž upozorňoval na zvukomalebné detaily své kantáty.³⁰ Následovala obdobná kritika Vladimíra Helferta *Konce hudebního naturalismu*, uveřejněná v *České kultuře*.³¹ K Nejedlého a Helfertovu stanovisku se tentokrát přidala i řada Novákových přátel (mj. Václav Štěpán), což se Vítězslava Nováka nepříjemně dotklo.³² Podobný charakter měly i Nejedlého odsudky Novákových oper *Zvíkovský rarášek* a *Karlštejn* v následujících letech.³³ Novákův poměr k operní dramatické tvorbě je podle Nejedlého pochybený již v samých základech – „*je příliš vnější, ne vnitřní*“. Nejedlý vytýká Novákovi pouhou ilustrativnost, ať již je založena na zvukomalebně či na příznačných motivech. Nazývá Nováka „*deskriptivním hudebníkem, jenž bere myšlenku ze své textové předlohy a svou hudbou ji jen komentuje*“.³⁴ Tím je dle Nejedlého znemožněn i všechn vnitřní hudební vývoj, jenž je „*kořenem hudební dramatickosti*“.³⁵ Svůj kritický náhled na Novákovu tvorbu završil Nejedlý ve své studii *K revisi hudebního impresionismu*,³⁶ v níž naprosto obrací svůj někdejší názor na skladatelovu symfonickou báseň *Toman a lesní panna*: „*Toman jest vytvořen z téhož materialu, týmž stilem i touž manýrou jako ona díla ryze naturalistická, takže musíme je posuzovati jako jeden typ, a to typ naturalistický, neboť jest jisto, že postavíme-li Tomana vedle Svatebních košil, nestanou se nám Svatební košile méně naturalistické, za to však tím zjevněji vyniknou nám naturalistické prvky v Tomanu.*“³⁷

K metodologii Nejedlého vědecké a kritické činnosti

Zastavme se nyní u metody Nejedlého vědecké práce a kritického hodnocení. Poznání Nejedlého východisek a na ně navazující metodologie je důležité pro

³⁰ NOVÁK, Vítězslav. *Svatební košile*. *Hudební revue*, 1913/14, roč. 7, č. 2, s. 61–67.

³¹ HELFERT, Vladimír. *Konce hudebního naturalismu*: (Vítězslava Nováka *Svatební košile*). *Česká kultura: Kritický list umělecký a vědecký*, 1913/14, roč. 2, č. 6, s. 97–100.

³² NOVÁK, Vítězslav. *O sobě a o jiných*. 1. vyd. Praha: Editio Supraphon, 1970, s. 206.

³³ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslava Nováka „Zvíkovský rarášek“*. *Smetana*, 1915/16, roč. 6, č. 1, s. 1–5; NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslava Nováka „Karlštejn“*. V Praze: Nákladem časopisu „Smetana“, 1916.

³⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslava Nováka „Karlštejn“*. V Praze: Nákladem časopisu „Smetana“, 1916, s. 27.

³⁵ *Ibid.*, s. 28.

³⁶ NEJEDLÝ, Zdeněk. *K revisi hudebního impresionismu*. *Smetana*, 1915/16, roč. 6, č. 9–10, s. 130–136.

³⁷ *Ibid.*, s. 134.

možnost zhodnocení Nejedlého soudů jak o Novákovi, tak i o jiných osobnostech, jimž věnoval svůj zájem.³⁸ Je úkolem současné muzikologie vypořádat se s osobností Zdeňka Nejedlého. Jeho závěry však neleze přijímat nekriticky. Je třeba získat přehled o Nejedlého metodě, s jejíž pomocí vznikaly jeho práce vědecké, jednak o jeho metodě hudebně kritické. Nutno poznamenat, že obě tyto oblasti se v Nejedlého tvorbě značně prolínají, ba možno říci, že tvoří nerozlučný a vzájemně se podmiňující celek. Toho je příkladem rovněž Nejedlého monografie o Novákovi, jež v sobě spojuje snahu proniknout k psychologickému jádru skladatelovy osobnosti a tvorby.

Analyzujeme-li Nejedlého kritické výroky o Novákovi, zaujme především Nejedlého vyzdvihování uměleckého subjektivismu na jedné straně a zavrhování faktorů vnějších (objektivních), na straně druhé (princiální odmítnutí budování národní hudby na podkladu hudby lidové, odmítnutí naturalismu, zvukomalby a ilustrativnosti). Uvedený protiklad subjektivního a objektivního se vine Nejedlého kritickou činností prvních dvou desetiletích 20. století jako červená nit. Na jeho základě si lze vysvětlit např. Nejedlého ostrou kritiku francouzského impresionismu i italského verismu, jejichž skladatele vinil z přílišné povrchnosti a vnějškovosti. Opačně lze tímto způsobem pochopit i jeho kult wagnerovský a mahlerovský.

Speciální hudebně vědeckou metodologií se Nejedlý na stránkách svých spisů nikdy příliš nezabýval a způsob své práce spíše naznačoval. Metodologickou nedůslednost Nejedlého kritizoval zpětně mj. Vladimír Helfert v jednom z dopisů Mirko Očadlíkovi: „*To, co píšete o svých zkušenostech s autorem nedokončeného Smetany, mne pranic nepřekvapuje. Tohle mi bylo zřejmé už dávno a hovořovali jsme o tom často s Zichem. Víte sám, co je pro lidské síly dosažitelné při pilné tvořivé práci. Dělá-li se něco nad to, musí se ukázat výsledek. To je prostě přírodní zákon, který se nedá obejít. Dělat zároveň několik velkých věcí najednou, není možno. Mne však při tom nejvíce vadil nedostatek pevné metodičnosti. To se jeví v celkovém rozvrhu i v detailu. Je to konec konců nedostatek vlastní ukázněnosti. A to máte marné: ať to zní sebe „kantorstěji“, stále nutno to připomínat: bez přísné ukázněnosti není velké a cenné práce. Právě na Smetanovi já obdivuju tu jeho úžasnou vnitřní kázeň, kterou dovedl spojit se svým geniálním rozletem. A to je tak všude. Tohle se mu nikdy a nikde nedostávalo a v tom bude vždy tragika jeho spisovatelského a vědeckého případu. Nic není platno, člověk v rozhodných chvílích musí mít odvalu určité věci, které by snad vedly k okamži-*

³⁸ Z hlediska historického, estetického i muzikologického je problematice metodologie Nejedlého vědeckých prací věnována až překvapivá řada novějších, často detailních studií: RACEK, Jan. O hudebně-vědecké metodě Zd. Nejedlého. *Index*, 1929, č. 6, s. 7, č. 7, s. 7; ČERNÝ, Miroslav K.: Historismus a Nejedlého koncepce muzikologie. *Hudební věda*, 1977, roč. 14, č. 1, s. 52–71; HANZAL, Josef: Vědecká metoda a umělecké tvůrčí postupy v českém dějepisectví, In *Zdeněk Nejedlý: Doba – život – dílo*, Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1975, s. 35–69; STRÍTECKÝ, Jaroslav – HANZAL, Josef: Předmluva, In NEJEDLÝ, Zdeněk: *Umění staré a nové. Výbor ze studií*, Praha: Editio Supraphon 1978, s. 5–37; JIRÁNEK, Jaroslav: Zdeněk Nejedlý – zakladatel české hudební vědy, In *Z bojů o českou hudební kulturu*. 1. vyd. Praha: Academia, 1979, s. 13–28.

*tému úspěchu nebo k okamžitě zálibě, prostě potlačit. Je to často bolestné, ale ono se to pak nahradí jinde, na té hlavní práci. A nakonec právě tohle bývá pramenem pravého štěstí. Probatum est! Proto vždy zdůrazňuju nutnost přísné metodičnosti v muzikologii, neboť tato metodičnost je mi věcí oné životní sebekázně jako cestě k trvalým hodnotám duchovním.*³⁹

Jak již konstatovali mnozí,⁴⁰ převážily u Nejedlého metody obecně historické nad speciálními metodami muzikologickými (konkrétně hudebně analytickými). Sám se označoval za historika hudby, ostatně předmětem Nejedlého zájmu nebyly hudební kompozice samy o sobě, jejich struktura, ale osobnost tvůrce, psychologie jeho díla. O tom svědčí jeho *Richard Wagner*, *Gustav Mahler* i *Vítězslav Novák*. Přes pozdější ostrou kritiku Nejedlého muzikologické produkce, je však nutno zdůraznit, že Nejedlý byl metodologicky plně na výši své doby, v níž se metody a postupy hudebně vědecké práce teprve formovaly. Nepřímo lze u Nejedlého vystopovat zejména vlivy Wilhelma Diltheye, jeho tezi o prvořadém místě biografie v historii a přesvědčení, že historik musí uplatňovat vedle klasických postupů také vcítění, intuici a introspekci. Historické faktum (událost) může být vřazena do širších souvislostí pouze na základě jejího intuitivního znovuprožití. Tyto postupy Nejedlý rád využíval ve svých uměleckých monografiích a rovněž v monografii Novákové, kde pracuje s rekonstrukcí psychických a duševních prožitků a stavů skladatele. Nejedlého pronikání k podstatě hudebních skladeb bylo založeno na vcítění, což jej přibližuje k tzv. Einfühlungsästhetik a k hermeneutice Hermanna Kretzschmara. Také proto jsou Nejedlého vývody přesvědčivější u děl programních či s textem. Svou konfesi, již se řídil i ve svých novákovských studiích, formuloval Nejedlý v úvodu ke svému *Gustavu Mahlerovi*: „*Nejen umění, nýbrž i věda jest podmíněna tvořivostí ducha, dokonce pak již věda, jejímž úkolem jest tvořiti lidské individuality. Zde vědecká analýsa jest nutný prostředek, nikdy však cíl práce. Vědecká solidnost prokáže se ovšem solidností metody, kritisující každý detail a stanovící si pevně materiál, z něhož možno stavěti. Ale stavba sama žádá pak více než jen solidnost, má-li to býti stavba, jež má svůj vzlet i svou hloubku. Zde nutno tvořiti, stejně jako v umění. Vnímati umělecké dílo jest jen jiný způsob tvoření, totiž spolutvoření v duchu prvního tvůrce. Čím lépe umělecké dílo vnímám, tím více přibližuji se umělecky tomu, jenž je tvořil. Vnímati celého umělce, jest pak zase jen další stupeň této uměleckosti. Jen tak může vzniknout celistvá postava umělce, evokovaná tvořivou prací z materiálu kriticky zjištěného. [...] Teprve ten, kdo dovede se státi subjektivní, kdo dovede proniknout v nitro umělcovy duše, tam se napojiti vznětem a nadšením a jím pak posuzovati jeho činy, teprve ten je objektivní ve vyšším dobrém smyslu, neboť odhaluje tajemné světy v jich pravé podobě, [...] objektivisuje nejněžnější práci lidského ducha.*“⁴¹

³⁹ Vladimír Helfert Mirko Očadlíkovi, 26. 7. 1943, strojopisná kopie dopisu uložena v ODH MZM, sine sign.

⁴⁰ RACEK, op. cit. JIRÁNEK, op. cit.

⁴¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. Gustav Mahler. In *Hudební sborník*, 1913, roč. 1, s. 2–3.

Ondřej Pivoda (opivoda@mzm.cz), Ústav hudební vědy, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita; Oddělení dějin hudby, Moravské zemské muzeum, Brno.

ABSTRACT

ZDENĚK NEJEDLÝ AND VÍTĚZSLAV NOVÁK. A RELATIONSHIP BETWEEN THE CRITIC AND THE COMPOSER

A musicologist and a historian Zdeněk Nejedlý aimed his lasting attention to a composer Vítězslav Novák in the first two decades of the 20th century. Nejedlý was dealing with Novák's oeuvre and personality in numerous articles in the newspapers and in the music journals. In 1910 and between 1913–14 he published a comprehensive study in the journal *Smetana*, where he attempted to grasp critically Novák's artistry. The study was published separately in 1915 and extended into a smaller monography in 1921. A basis for Nejedlý's critical activities was created by a new concept of art criticism by F. X. Šalda (*Boje o zítřek*, 1905), by Nietzsche's monumentalistic history and by the ideals of the Czech national revival. There was also an important influence of Otakar Hostinský who predetermined Nejedlý's concept of the Czech modern music (especially a polarity between Dvořák and Smetana). Bedřich Smetana and his oeuvre represented a criterion of progressiveness in music for Nejedlý. Analysing Nejedlý's critical statements concerning Novák it attracts particularly Nejedlý's emphasizing of artistic subjectivism on the one hand and his rejecting of exogenous (objective) factors on the other hand (i.e. fundamental rejection of folk music as a base for creation of national music, refusing of musical naturalism, onomatopoeia and illustrativeness). The mutual personal disputes affected the relationship between Nejedlý and Novák as well, particularly the so-called „struggle for Dvořák“ after 1912. If and how much these struggles influenced Nejedlý's negative judgements about Novák's compositions (*Specter's bride*, *Zvíkovský rarášek*, *Karlštejn*) remains questionable. In his monography about Novák from 1921 attempts Nejedlý to reconstruct mental experience and states of the composer; he uses empathy, intuition and introspection (methodological probably influenced by Wilhelm Dilthey) what place his methodology near to period Einfühlungsästhetik and musical hermeneutics.

Key words

Zdeněk Nejedlý, Vítězslav Novák, criticism

Bibliography

- Protest. *Národní listy*, 1912, roč. 52, č. 346 (15. 12. 1912), s. 4.
 Úvodem. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 1, s. [1].
 BARTOŠ, Josef. F. X. Šalda a snahy mladé české hudební kritiky. *Smetana*, 1913/14, roč. 4, č. 1, s. 5–9.
 ČERNÝ, Miroslav K.: Historismus a Nejedlého koncepce muzikologie. *Hudební věda*, 1977, roč. 14, č. 1, s. 52–71.
 FUKAČ, Jiří. Leoš Janáček a Zdeněk Nejedlý (K problematice vztahu české kritiky k tvorbě počátku 20. století). In *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské university*, 1963, roč. 12, s. 5–29.
 HANZAL, Josef: Vědecká metoda a umělecké tvůrčí postupy v českém dějepisectví, In *Zdeněk Nejedlý: Doba – život – dílo*, Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1975, s. 35–69.
 HELFERT, Vladimír. Hudební věda a naše hudební poměry. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 1, s. 4–5.
 HELFERT, Vladimír. Konce hudebního naturalismu: (Vítězslava Nováka Svatební košile). *Česká kultura: Kritický list umělecký a vědecký*, 1913/14, roč. 2, č. 6, s. 97–100.
 JANÁČEK, Leoš. Letnice 1910 v Praze. *Hlidka*, 1910, roč. 27, s. 555 – 560, 640–644.

- JAUSS, Hans Robert. Dějiny literatury jako výzva literární vědě. In *Čtenář jako výzva: Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, s. 7–38.
- JIRÁNEK, Jaroslav: Zdeněk Nejedlý – zakladatel české hudební vědy, In *Z bojů o českou hudební kulturu*. 1. vyd. Praha: Academia, 1979, s. 13–28.
- KŘEŠTAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý: *Politik a vědec v osamění*, Praha 2012.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Boj o Dvořáka: II. Personalie. *Smetana*, 1912/13, roč. 3, č. 9–10, s. 103–105.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Dějiny české hudby*. V Praze: Hejda & Tuček, s. a. [1903].
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Gustav Mahler. In *Hudební sborník*, 1913, roč. 1, s. 1–38.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Jubilejní koncerty konservatoře. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 17–18, s. 271–275.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Kritiky: (Den 1907–1909)*. 1. vyd. SNKLHU. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, 610 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. K revisi hudebního impresionismu. *Smetana*, 1915/16, roč. 6, č. 9–10, s. 130–136.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Novákův „Pan“. *Smetana*, 1910/11, roč. 1, č. 9, s. 143–144.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Vítězslav Novák: Část první*, Praha: nákladem časopisu „Smetana“, 1915, 66 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Vítězslav Novák: Studie a kritiky*, Praha: Melantrich, 1921, 239 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Vítězslava Nováka „Zvíkovský rarášek“. *Smetana*, 1915/16, roč. 6, č. 1, s. 1–5.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vítězslava Nováka „Karlštejn“*. V Praze: Nákladem časopisu „Smetana“, 1916.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. Z hudebního života: Vítězslav Novák. *Smetana*, 1911/12, roč. 2, č. 1, s. 15–16.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Zdenko Fibich: Zakladatel scénického melodramatu*, Praha: Hejda & Tuček, 1901.
- NOVÁK, Vítězslav. *O sobě a o jiných*. 1. vyd. Praha: Editio Supraphon, 1970
- NOVÁK, Vítězslav. Svatební košile. *Hudební revue*, 1913/14, roč. 7, č. 2, s. 61–67.
- NOVÁK, Vítězslav. Z hudebního života. *Hudební revue*, 1911, roč. 4, č. 7, s. 396.
- RACEK, Jan. O hudebně-vědecké metodě Zdeněk Nejedlého. *Index*, 1929, č. 6, s. 7, č. 7, s. 7
- STRÍTECKÝ, Jaroslav – HANZAL, Josef: Předmluva, In NEJEDLÝ, Zdeněk: *Umění staré a nové. Výbor ze studií*, Praha: Editio Supraphon 1978, s. 5–37.
- ŠALDA, F. X.. *Boje o zítřek: Meditace a rapsodie 1898–1904*. 6. vyd., Praha: Melantrich, 1948.
- VOLEK, Jaroslav. Vítězslav Novák – „osová“ osobnost české moderní hudby. In VOLEK, Jaroslav. *Struktura a osobnosti hudby*. Praha: Panton, 1988, s. 224–242.
- VYCPÁLEK, Ladislav. Jak se pan prof. Nejedlý učil harmonii. *Hudební revue*, 1911, roč. 4, č. 7, s. 379–380.